

УДК 633.63:330.131.5

В. А. Оченаш,
старший викладач

Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ ТА ЦУКРУ В УКРАЇНІ

В статті представлені результати аналізу ефективності виробництва цукрових буряків та цукру в Україні, розглянуті інтеграційні процеси в цукробуряковому під комплексі та вплив концентрації на ефективність вирощування цукрових буряків.

In the article the presented results of analysis of efficiency of production of sugar beets and sugar are in Ukraine, integration processes are considered in sugar beets under complex and influence of concentration on efficiency of growing of sugar beets.

Ключові слова: вертикальна інтеграція, цукробуряковий підкомплекс, концентрація, ефективність, цукрові буряки, цукор.

Keywords: integration, sugar beet subcomplex, concentration, efficiency, sugar beet, sugar.

Постановка проблеми. Питання ефективності та конкурентоспроможності цукробурякового підкомплексу України вивчалися відомими вченими економістами-аграрниками М.Ю. Коденською, В.М. Рибачуком, М.В. Роїком, О.М. Шпичаком та ін. Нинішній стан кон'юнктури ринку потребує нових поглиблених досліджень показників ефективності роботи галузі.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми ефективності вирощування цукрових буряків та виробництва цукру досліджували відомі вчені та практики О.М. Варченко, О.С. Заєць, О.С. Багатиренко та інші. Дана стаття має за мету охарактеризувати сучасний стан даних процесів у галузі.

Виклад основного матеріалу. В Україні в 2011 р. працювало 77 цукрових заводів і було вироблено 2,33 млн. т цукру з цукрових буряків та близько 250 тис. т із імпортованого тростинного цукру-сирцю, який був завезений в країну в межах щорічних квот – умови-обов'язку в зв'язку із вступом до СОТ. В загальносвітовому виробництві цукру (яке складало 173 млн. т) на Україну припадає менше 1,5 % та 15 % по відношенню до обсягу виробництва бурякового цукру в ЄС. При цьому площа під цукровими буряками в Україні становить понад 35 % площі посівів сировини в країнах ЄС.

Ефективність діяльності цукробурякового підкомплексу в країнах ЄС та України значно різниться (табл.1).

Таблиця 1.
Площі посівів цукрових буряків та виробництво бурякового цукру в європейських країнах та Україні*

Країна	Площа посівів цукрових буряків, тис. га	Загальне виробництво цукру, тис. т	Виробництво цукру з 1 га посівів цукрових буряків, т/га
Франція	381	4257	11,2
Німеччина	345	3442	10,0
Польща	195	1464	7,5
Велика Британія	93	994	10,7
Нідерланди	71	870	12,3
ЄС	1539	15180	9,9
Україна	544	2331	4,3

*За даними НАЦУ«Укрцукор»

Виробництво цукру в розрахунку на 1 га посівів цукрових буряків в Україні (4,3 т/га) в 2,3 рази нижчий, ніж в ЄС (9,9 т/га), зокрема в 2,6 рази, чим у Франції (11,2 т/га), 2,9 рази менший порівняно з Нідерландами (12,3 т/га).

За даними Національної асоціації цукровиків України «Укрцукор» в 2009-2011 рр. цукрові заводи вирощували цукрові буряки для промислової переробки на площах, що становили 57,2% загальних в Україні, відповідно цукровими заводами було вирощено 58,5% валового збору цукрових буряків (табл.2).

Таблиця 2.
Структура виробництва цукрових буряків в 2009-2011 рр.*

Виробники	2009 р.				2010 р.				2011 р.			
	Площа		Валовий збір		Площа		Валовий збір		Площа		Валовий збір	
	тис. га	%	млн. т	%	тис. га	%	млн. т	%	тис. га	%	млн. т	%
Цукрові заводи	205	64,1	6,5	65,0	260	61,4	7,4	54,0	295	57,0	11,0	58,8
Сільськогосподарські підприємства	63	19,7	2,0	20,0	145	29,5	4,0	29,2	126	24,4	4,7	25,1
Фермерські господарства	18	5,6	0,6	6,0	45	9,1	1,2	8,8	41	7,9	1,4	7,5
Господарства населення	34	10,6	0,9	9,0	42	8,5	1,1	8,0	54	10,7	1,6	8,6
Всього	320	100	10,0	100	492	100	13,7	100	516	100	18,7	100

* За даними НАЦУ «Укрцукор».

У 2011 р. площі посівів цукрових буряків на цукрових заводах становили 295,4 тис. га, в тому числі в інтегрованих формуваннях – 231,3 тис. га (78,3%), на самостійно працюючих цукрових заводах – 64,1 тис. га (217%)

Витрати на виробництво цукрових буряків у вартісному вигляді в розрахунку на 1 га з року в рік зростають. Тільки за останні 7 років (2004-2010 рр.) таке зростання більш, ніж трикратне - витрати зросли з 3030 грн/га до 9720 грн/га.

Вивчення взаємозв'язку витрат на виробництво цукрових буряків, їх окупності та урожайності свідчить, що завдяки нарощенню витрат у виробництві відбувається підвищення врожайності й прибутковості цукрових буряків [2]. Причому підвищення врожайності, як правило, відбувається в більшій мірі, ніж збільшення витрат на виробництво, в результаті собівартість одиниці продукції знижується.

В 2010 р. буряківництвом займалось 950 сільськогосподарських підприємств. Співставлення показників врожайності та собівартості 1 т цукрових буряків за 2010 р. двох груп бурякосійних підприємств з врожайністю 225,1-250 і понад 400 ц/га дає вражаючий результат по собівартості: повна собівартість 1 т коренеплодів знижується більше, ніж в 2 рази (з 588 до 274 грн/т) навіть при незначному рості витрат на 1 га (на 14,1%). На показниках ефективності виробництва позначається дія ехо-ефекту: «сторичною» повертаються витрати, здійснені в попередні роки на удобрення площ під посіви.

Відповідно й дохід в розрахунку на одиницю продукції більший отримують, як правило, бурякосійні підприємства, які досягають більшої врожайності. Навпаки, в господарствах, де низька врожайність виробництво цукрових буряків збиткове. В 2009 р. група бурякосійних підприємств діапазону врожайності 175-200 ц/га з середнім рівнем врожайності 185 ц/га виявилась в збитку за усередненим показником – 1 тис. грн. збитку в розрахунку на 1 га, при середній врожайності 275 ц/га в середньому отримано господарствами з 1 га 1,7 тис. грн чистого прибутку, відповідно при 45 т/га – 2,9 тис. грн/га прибутку, а от уже при врожайності понад 50 т/га, як показують проведені групування показників, сума прибутку з 1 га зменшується – в середньому до рівня 1,6 тис. грн/га.

За даними 2010 р. знову ж таки група бурякосійних підприємств з врожайністю буряків 175,1-200 ц/га в середньому мала збиток 283,4 грн на 1 га, а підприємства, що досягали врожайності 400,1-450 ц/га отримали в середньому прибуток 3423 грн/га, при врожайності в межах 500,1-550 ц/га – 4362,4 грн/га прибутку.

Найкращий результат щодо ефективності виробництва за показником рентабельності досягається у випадку, коли витрати в розрахунку на 1 га складають 5-14 тис. грн. і забезпечують урожайність 401-500 ц/га. Так, при витратах 5,2 тис. грн./га досягалась урожайність 461 ц/га і рентабельність 156,2%.

Аналіз структури витрат на виробництво сільськогосподарськими підприємствами цукрових буряків за їх елементами в цілому по Україні в 2006-2010 рр. свідчить, що прямі матеріальні витрати становили переважну частину (в межах 70-80 %), до їх складу віднесені витрати на насіння, мінеральні добрива, нафтопродукти, оплату послуг і робіт сторонніх організацій тощо. При цьому витрати на мінеральні добрива займали найбільшу питому вагу серед всіх елементів витрат – до 30 %. Віднесення в повному обсязі до матеріальних витрат вартості послуг і робіт сторонніх організацій вважаємо неправомірним, оскільки вони включають оплату праці робітників, загальновиробничі витрати і навіть прибуток сторонніх організацій.

Серед окремих елементів витрат найбільшу питому вагу в загальній сумі загальновиробничих витрат займали в 2006-2010 рр. витрати на мінеральні добрива. Але не слід вважати цю статтю витрат резервом зниження собівартості цукрових буряків, оскільки саме від обсягів внесення добрив залежить врожайність культури. В 2009 р. витрати на мінеральні добрива в розрахунку на 1 га зросли порівняно з минулим роком (становили 2474 проти 1570 грн./га), проте фактично в 2009 р. було внесено менше добрив, ніж в 2008 р.: 220 кг/га проти 287 кг/га в минулому році. Таким чином «спрацював» фактор дорожчання мінеральних добрив. В 2010 р. витрати на мінеральні добрива порівняно з 2009 р. дещо знизились з 2,5 до 2,2 тис. грн. на 1 га при тому, що була внесено поживних речовин в ґрунт з мінеральними добривами під посіви цукрових буряків майже однакова кількість (в 2010 р. – 223 кг/га) – спрацював фактор їх здешевлення (позначилась державна регуляторна політика).

Поглиблений аналіз витрат на виробництво буряків, проведений на базі групувань бурякосійних підприємств України за даними 2010 р., показав, що залежність між урожайністю і структурою витрат наступна: за питомою вагою зв'язок між таким елементом витрат, як оплата послуг сторонніх організацій, прямі витрати на оплату праці відсутній, частки витрат на посівний матеріал, нафтопродукти зросли, а мінеральні добрива та амортизація необоротних активів знизились при збільшенні врожайності.

Прослідковується певний зв'язок між урожайністю і сумою окремих видів витрат в розрахунку на 1 га та на 1 т. Так, однонаправлений тренд мають показник урожайності та витрати на насіння, мінеральні добрива, нафтопродукти, прямі витрати на оплату праці, амортизаційні відрахування в розрахунку на 1 га. Навпаки, між урожайністю і рівнем витрат на нафтопродукти та прямі витрати на оплату праці в розрахунку на 1 т зв'язок має обернений характер: якщо врожайність підвищується, сума витрат, як правило, зменшується. Так, сільгосппідприємства, в яких урожайність в межах 125,1-150 ц/га, середня сума витрат по мінеральних добривах складала менше 1 тис. грн./га, нафтопродуктах 0,9 тис. грн./га, безпосередньо по оплаті праці 0,4 тис. грн./га, а урожайність понад 400 ц/га досягнута за умови вказаних виробничих витрат в середньому відповідно 1,6, 1,2 і 0,9 тис. грн./га. Разом з тим (як приклад) у підприємств, які попали за показником врожайності в діапазоні 150,1-175 ц/га та 500,1-700 ц/га спостерігається значне зниження суми витрат по пальному та оплаті праці: відповідно з 48,7 до 32,9 грн./т та з 23,6 до 19,3 грн./т

Дослідженням «порогу» доходності виробництва і реалізації цукрових буряків встановлено, що рентабельним виробництвом буряків (в 2004 – 2010 рр.) було при врожайності близько 250 ц/га.

В цілому по бурякосійних підприємствах України динаміка рентабельності цукрових буряків свідчить, що з 2000 р. перебуваючи на межі збитковості виробництво цукрових буряків в 2009 р. завдяки ціновій політиці як держави при встановленні рівня мінімальних цін, так і самих товаровиробників «повернуло собі» прибутковий рівень: рентабельність коренеплодів в цей рік досягла 37%, в 2010 р. – 16,7%.

Найвищий по групах, сформованих за рівнем урожайності рівень рентабельності (70 %) в 2010 р. при реалізації цукрових буряків був досягнутий сільськогосподарськими підприємствами, які ввійшли до групи з діапазоном врожайності 450,1-500 та понад 600 ц/га – відповідно 53 і 8 бурякосійних підприємств (питома вага групи до загальної кількості підприємств 5,6 і 0,8 %). Разом з тим більш детальний аналіз доходності виробництва цукрових буряків, проведений на основі групування бурякосійних підприємств України за показником рентабельності показав, що в 2010 р. в Україні 40 господарствами була досягнута рентабельність понад 100 %, з яких 12 підприємств отримали рентабельність понад 150 %, хоча 75 підприємств мали збитковість до – 50 %.

Аналіз взаємозв'язку між показником доходності (рентабельності) та структурою виробничих витрат підтвердив встановлений на базі даних за попередні роки прямий зв'язок між рентабельністю та витратами на мінеральні добрива і обернений між доходністю і прямими витратами на оплату праці.

Таким чином, в результаті збільшення внесення мінеральних добрив підвищується врожайність культури та її доходність, що наглядно демонструє групування сільськогосподарських підприємств за розміром витрат на добрива в розрахунку на 1 га цукрових буряків у 2010 р.: при зростанні витрат з 0,5 до 6 тис. грн./га урожайність збільшується в середньому в 1,6 рази (з 220 до 350 ц/га), рентабельність з 7 до 48% (в 7 разів).

Аналіз групувань сільськогосподарських підприємств, що займалися вирощуванням цукрових буряків у 2010 р., за виробничими витратами на 1 га їх посівів засвідчив, що ріст загальних витрат на виробництво продукції пов'язаний переважно з ростом витрат на міндобрива. Так, якщо при загальних виробничих витратах 6 тис. грн./га витрати на мінеральні добрива складала близько 1 тис. грн./га, оплата послуг сторонніх організацій – 0,5 тис. грн./га, то при загальних витратах в 2 рази більших (12-13 тис. грн./га) вказані види витрат вирости в середньому відповідно в 3,9 та 2-4 рази, тому і питома вага їх зросла з 19 до 34% і з 9 до 16%.

На ефективність виробництва цукрових буряків та цукру позитивно впливають інтеграційні процеси, які відбуваються в галузі. Перш за все їх вплив відображається на рівні концентрації виробництва сировини (табл.3).

Таблиця 3.
Структура виробництва бурякового цукру за виробниками в Україні в 2011 р. (за даними НАЦУ «Укрцукор»)

Цукрові компанії, групи заводів	Кіль-кість заводів	Перероблено буряків, тис. т	Вироблено цукру, тис. т	У % до загального випуску
1. ТОВ Фірма «Астарта-Київ»	7	2567.4	370.9	15.9
2. ТОВ «Агропродінвест»	2	1314.3	189.3	8.1
3. ТОВ «Укрлендфармінг»	2	1285.1	186.7	8.0
4. ТОВ «Кернел Трейд»	4	1216.6	161.7	6.9

5. Група компаній «Мрія-центр»	7	1309.2	157.6	6.8
6. ТзОВ «Радохівський цукор»	1	841.0	111.9	4.8
7. ТОВ «Панда»	3	742.6	90.9	3.9
8. Агрофірма «Світанок»	2	522.9	81.6	3.5
9. «Геофіпольський ц/з»	1	560.0	76.9	3.3
10. «Подільські цукроварні»	3	525.5	74.6	3.2
11. ТОВ «Галс-ЛТД»	2	333.1	43.7	1.9
Всього інтегровані компанії	34	11217.7	1545.8	66.3
Самостійні цукрові заводи	43	6146.9	785.15	33.7
Разом по Україні	77	17364.6	2330.95	100

Компактність сировинних зон навколо цукрових заводів позитивно позначається на ефективності цукробурякового виробництва, оскільки знижує транспортні витрати (особливо в умовах зростання цін на пально-мастильні матеріали) та втрати коренеплодів та вмісту в них цукру. Дослідження науковців (зокрема Українського НДІ цукрової промисловості), свідчать, що ефективною є заготівля цукрових буряків при радіусі доставки близько 30 км, тобто бурякосійні площі повинні бути сконцентровані навколо переробних підприємств. Цьому сприяє формування інтегрованих формувань, що відбувається в галузі.

В значній мірі завдяки розглянутим інтеграційним процесам забезпечене зростання інтегруючого показника економічної ефективності основних ланок цукробурякового підкомплексу: в 2009 та 2010 рр. була досягнута рентабельність виробництва цукрових буряків відповідно 37,0 та 16,7% (при збитковості в 2007 р. -11,1%), і їх переробки (випуску цукру) – відповідно 2,3 та 3,2% (при збитковості в 2007 р. -2,5%). В 2011р. рентабельність цукрових буряків за даними Міністерства аграрної політики та продовольства становила 22,7%, а витрати на виробництво 1 т цукру за даними Національної асоціації цукровиків України «Укрцукор» становили 6850 грн. при середній оптовій ціні 7725 грн./т.

Висновки.

1. Для формування стратегії розвитку буряківництва в Україні необхідно враховувати тісну залежність доходності цукрового буряківництва від врожайності, загальної суми витрат на гектар посіву.
2. Пріоритетними напрямками удосконалення заготівлі цукрових буряків слід вважати відновлення прямих (безпосередніх) зв'язків по вирощуванню та заготівлі цукрових буряків, створення ефективних інтеграційних формувань по технологічному ланцюгу цукробурякового виробництва.
3. Важливим економічним важелем збільшення виробництва цукру з найменшими затратами у вертикально інтегрованих структурах цукробурякового підкомплексу може стати механізм мотивації працівників різних ланок за вертикаллю, побудованій залежно від кінцевих результатів їх діяльності на умовах забезпечення рівноцінних партнерських стосунків усіх учасників, в тому числі первинної ланки бурякоцукрового виробництва, об'єктивності оцінки якості та безпечності сировини при прийманні на переробку.

Література:

1. Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України [Шпичак О.М., Стасіневич С.А., Боднар О.В. та ін.]; /за ред. О.М. Шпичака. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2009. – 406 с.
2. Стасіневич С.А., Грищенко О.Ю. Підвищення ефективності виробництва цукрових буряків в Україні: фактори та умови / С.А. Стасіневич // Економіка АПК – 2008. – № 5. – С.103 - 107.

Стаття надійшла до редакції 14.11. 2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"